

Кірыл Атаманчык

(ЕГУ, Вільнюс)

ВЫКАРЫСТАННЕ САВЕЦКАЙ ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЫ Ў ЛІТВЕ І БЕЛАРУСІ: ПАРАЎНАЛЬНЫ АНАЛІЗ

The paper explains the definition of «Soviet heritage» and gives the answer to the question: what can be considered as Soviet heritage? A historical parallel between the development of Belarus and Lithuania is drawn and causal relationships are examined. The main part of the paper deals with the problems of usage of Soviet heritage in Belarus and Lithuania. Issues related to identity are also discussed.

Праблематыка «савецкай спадчыны» па сваёй сутнасці з'яўляецца досыць спецыфічнай. На сённяшні момант у моўнае выкарыстанне ўведзены тэрмін «савецкая спадчына», але азначэння гэтага тэрміну ўсё яшчэ няма, як няма і фундаментальных навуковых прац на тэму савецкай гісторыка-культурнай спадчыны. Шматлікія кнігі ды асобныя артыкулы і публікацыі з'яўляюць праблемы «халоднай вайны», «савецкай гісторыі», «савецкага менталітэту» і т.п., савецкая ж гісторыка-культурная спадчына застаецца мала асэнсаванай. Чаму мой выбар спыніўся менавіта на Літве ды Беларусі? З майго пункту гледжання, гэтыя краіны цалкам супрацьлеглы ў стаўленні да савецкай гісторыка-культурнай спадчыны. Больш таго, разглядаемыя краіны досыць падобныя па сваёй гісторыяграфіі, з чаго вынікае яшчэ адна праблематыка: супярэчлівасць у падабенстве. Цікава прасачыць прычынна-следчую сувязь у такім разыходжанні Беларусі і Літвы

па праблематыцы стаўлення да савецкай гісторыка-культурнай спадчыны і яе выкарыстання. Але для пачатку трэба ўсё ж даць азначэнне тэрміну «савецкая спадчына», каб не карыстацца тэрміналогіяй «па змоўчанню».

Што такое «савецкая спадчына»?

Што можна назваць «савецкай спадчынай»? Словазлучэнне, у якім прысутнічае слова «савецкі», падштурхоўвае да думкі аб СССР. Безумоўна, «савецкая спадчына» немагчыма без самага існавання СССР. Але як Савецкі Саюз паўплываў на фармаванне савецкай спадчыны? Каб адказаць на гэта пытанне, трэба ведаць, што такое «спадчына» у літаральным сэнсе. Самым простым азначэннем гэтага паняцця можа быць наступная дэфініцыя: перадача нейкіх каштоўнасцей з пакалення ў пакаленне. Такім чынам, да савецкай спадчыны можна аднесці ўсё тое, што перадавалася грамадзянамі СССР грамадзянам СССР (і не толькі ім) з пакалення ў пакаленне.

Але ці слушна акрэсліваць і абмяжоўваць «савецкую спадчыну» толькі тэрыторыяй былога СССР? На першы погляд лагічна, што «савецкая спадчына» – гэта тое, што было зроблена, склеена, пабудавана, разбурана і г.д. у Савецкім Саюзе. Але ў такіх краінах, як Чэхія, Венгрыя, Польшча, Славакія, Румынія, Баўгарыі ды нават тэрыторыя былой ГДР, таксама мае месца «савецкая спадчына». Чаму так здарылася? Трэба шукаць тое, што яднае ці яднала гэтыя краіны. А яднала іх тое, што ўсе яны знаходзіліся ў «Арганізацыі Варшаўскай Дамовы» (дамова аб супрацоўніцтве і ўзаемадапамозе сацыялістычных краін Еўропы) ды ўваходзілі ў сферу ўплыва Савецкага Саюза. [З, 818–819] Дадзены факт сведчыць аб тым, што гэтыя краіны мелі непасрэднае дачыненне да СССР (не толькі шчыльныя вайсковыя і эканамічныя кантакты, але і найпроставае культурнае ўзаемадзеянне) і да тых каштоўнасцей ды спадчыны, што былі прынесеныя Савецкім Саюзам.

Такім чынам, разгледзеўшы некаторыя складнікі, можна даць азначэнне тэрміну «савецкая спадчына» ды вызначыць, якое месца ў ёй займае «савецкая гісторыка-культурная спадчына».

«Савецкая спадчына» – гэта сукупнасць разнастайнай рухомай і нерухомай спадчыны, а таксама гістарычных, культурных, маральных і духоўных каштоўнасцей (альбо ўстановак),

якія маюць сваё паходжанне з тэрыторыі Савецкага Саюза і краін-удзельніц Арганізацыі Варшаўскай Дамовы з часу іх з'яўлення і да канца іх існавання, альбо маюць непасрэднае дачыненне (ці звязаныя з падзеямі) да савецкага перыяда на пэўнай тэрыторыі.

Калі казаць непасрэдна пра тэрмін «савецкая гісторыка-культурная спадчына», то варта адзначыць, што гэтая спадчына неад'емная частка савецкай спадчыны, сукупнасць разнастайных рухомых і нерухомых аб'ектаў гісторыі і культуры.

Сціслая гісторыя

Разгледзеўшы палітычную гісторыю Літвы і Беларусі на працягу XX стагоддзя, можна зрабіць некаторыя высновы. Фактычна беларусы і літоўцы заўжды жылі побач і палітычнае становішча іх было амаль аднолькавым. Пачаткам фундаментальных зменаў можна лічыць першую палову XX стагоддзя. Можна досыць доўга казаць аб тым, што магло б быць, але зараз варта сказаць толькі аб тым, што адбылося. Параўнаем становішча ў Літве і Беларусі на працягу XX ст.

Па-першае, літоўская дыпламатыя пачатку XX ст. была хітрэйшай і больш прагматычнай за беларускую. Абвяшчэнне незалежнасці Літвы ў 1918 годзе было прызнана на міжнароднай палітычнай арэне [2, 87–88], у той час як абвяшчэнне БНР (Беларускай Народнай Рэспублікі), па вялікаму рахунку, на той жа міжнароднай палітычнай арэне правалілася [1, 41–43]. Акрамя гэтага, трэба адзначыць і той факт, што Літва ўзбуйнілася тэрытарыяльна, бо пад кантроль літоўскай улады перайшоў Віленскі край разам з Вільняй [1, 43]. У гэты ж час беларускіх палітыкаў раздзяляюць непаразуменні і шматлікія супярэчнасці. Як следства, «беларускі праект» правальваецца.

Па-другое, літоўскае насельніцтва (літоўскі народ) у XX ст. было больш падрыхтавана да незалежнасці, чым беларускае. У літоўцаў былі лепш захаваныя нацыянальная культура і мова. Самаідэнтыфікацыя людзей таксама была вышэйшай за беларускую. У гэты час на беларускіх тэрыторыях панавалі то русіфікацыя, то паланізацыя і, як следства, беларусы вельмі шмат страцілі ў галіне сваёй культуры і мовы. Акрамя гэтага, досыць складана вызначыць самаідэнтыфікацыю беларусаў, бо аб-

вяшчэнне БНР у 1918 годзе [1, 39–40] сталася першым менавіта беларускім дзяржаўным утварэннем.

Трэцім фактам з’яўляецца тое, што страты літоўскай інтэлігенцыі пад час савецкіх рэпрэсій пачатка XX ст. былі ў разы меншымі за беларускія. За 20-е годы XX ст. літоўская дзяржава толькі ўмацавала нацыянальную самасвядомасць насельніцтва [2, 80]. У той час Беларусь страчвала прадстаўнікоў творчай інтэлігенцыі, і пікам гэтых стратаў стаў 1937-мы год, калі было знішчана больш за паўмільёна чалавек [4, 29]. Як следства, гэты фактар істотна адбіўся на нацыянальнай культуры і ідэялагічнай падмацаванасці цэлага народу.

Чацвёрты факт сведчыць аб тым, што ў час савецкага рэжыма літоўцы больш ярка і адкрыта ішлі на канфрантацыю з савецкай уладай ды адстойвалі сваю нацыянальную ідэнтычнасць. У якасці прыкладаў можна прывесці дысідэнцкія рухі пры каталіцкіх касцёлах ці фан-падтрымку баскетбольнага клуба «Жальгірыс», якая мела выразна нацыяналістычны падтэкст [2, 95–96]. Як следства, Літва самая першая выйшла са складу СССР [2, 97]. Што датычыцца Беларусі, то сітуацыя была амаль цалкам супрацьлеглай. Узровень супраціву быў досыць нізкім. Пэўныя зрухі пачаліся толькі пасля Чарнобыльскай катастрофы ды адкрыцця Курапатаў.

З усяго вышэй сказанага вынікае, што на сённяшні момант невялікая трохмільённая Літва мае больш уплыву на міжнароднай палітычнай арэне, чым дзесяцімільённая Беларусь. Сітуацыя, якая склалася ў гэтых краінах, ярка адбіваецца на выкарыстанні і інтэрпрэтацыі савецкай гісторыка-культурнай спадчыны. Ніжэй разгледзім асноўныя аб’екты гэтай спадчыны ў Беларусі ды Літве, а таксама закранем іх выкарыстанне ў дзяржаўнай палітыцы, турызме ды культуры.

Выкарыстанне савецкай гісторыка-культурнай спадчыны

У дадзенай працы я выдзеліў адныя з самых паказальных аб’ектаў савецкай гісторыка-культурнай спадчыны ў Беларусі і Літве.

Беларускі бок прадстаўлены: Брэсцкай крэпасцю, мемарыяльным комплексам «Хатынь», мемарыяльным комплексам «Ку-

рапаты», музеем Вялікай Айчыннай вайны, гістарычным комплексам «Лінія Сталіна» і помнікамі У.І. Леніну.

Для параўнання сітуацыі неабходны такія ж паказальныя аб'екты савецкай гісторыка-культурнай спадчыны ў Літве. На маю думку, самымі ярскравымі з іх у Літве з'яўляюцца: Музей ахвяр генацыду ў Вільні, скульптурны парк савецкай эпохі ў Грутасе, мемарыяльны комплекс-пахаванне савецкім воінам на Антокальскіх могілках, бронзавыя скульптуры на «Зялёным масту» у Вільні, «Гара крыжоў» каля Шаўляя, а таксама «Парк пакою» у Тускуленах (Вільня).

Калі паглядзець на гэтыя аб'екты, то нават без глыбокага аналізу можна заўважыць, што яны розныя па змесце ды напоўненасці, бо нясуць розныя каштоўнасці, розныя ідэялогіі, па-рознаму адлюстроўваюць мінулае. Калі Літва пайшла шляхам талерантнасці да памяці ахвяр Другой сусветнай вайны (савецкіх салдат у прыватнасці), а таксама да праслаўлення літоўскага народу як народу, які адстаяў сваю незалежнасць ды права на волю ў супрацьстаянні з акупантамі (усіх колераў ды нацыянальнасцей), то ў Беларусі карціна іншая. Не трэба шмат аналізаў, каб убачыць, што ў Беларусі шануецца, з большага, менавіта савецкае мінулае, а таксама нейтралізуюцца як варожыя, ці непатрэбныя, шматлікія фрагменты беларускай гісторыі (у прыватнасці звязаныя з савецкімі рэпрэсіямі).

Далей можам разгледзіць выкарыстанне прыведзеных у прыклад аб'ектаў савецкай гісторыка-культурнай спадчыны. У сваёй працы я выдзяліў тры крытэрыі выкарыстання: палітычнае, культурнае і турыстычнае.

Калі разглядаць палітычнае выкарыстанне, то ў Літве бадай што ўзорнае становішча. У краіне ёсць дыскусія па дадзенай праблематыцы. У дыскусіі прадстаўлены шматлікія колы грамадства. Акрамя гэтага, адразу трэба адзначыць той факт, што ў Літве не назіралася гвалтоўнае супрацьстаянне на глебе каштоўнасцей. Помнікі ахвярам Другой сусветнай вайны не пераносіліся ды не знішчаліся. Савецкія пахаванні – даглядаюцца. Але ёсць і пэўныя праблемы, у прыватнасці: розныя сацыяльна-псіхалагічныя комплексы да рускамоўнага насельніцтва і савецкай гісторыі, а таксама праявы ультранацыяналізму, неанацизму і акты вандалізму. Заўважым, што афіцыйныя літоўскія ўлады асуджаюць гэтыя дзеянні і не дапускаюць вострай канфрантацыі [5].

Што датычыцца Беларусі, то помнікі тут таксама не ўзрываюцца ды не пераносяцца. Савецкія пахаванні – даглядаюцца ды шануюцца. Толькі вось у краіне няма грамадскай і нават навуковай дыскусіі па гэтым пытанні. Больш за тое, свежыя на памяці канфлікты ў грамадстве па дадзенай праблематыцы (абліццё фарбай бюстаў Леніна [6], ці падзеі будаўніцтва шашы праз Курапаты [1, 329–331], ці зносы крыжоў савецкім ахвярам [8]). Калі ў Літве разглядаюць абодва бакі дадзенай праблемы, то ў Беларусі яркая прагледжваецца востры суб'ектыўзм і дзяржаўны кантроль у дачыненні да савецкага мінулага.

У культурным і турыстычным выкарыстанні савецкай гісторыка-культурнай спадчыны Літва і Беларусь паводзяць сябе падобна. Усе аб'екты гэтай спадчыны шырока выкарыстоўваюцца ў турыстычных альбо адукацыйна-культурных мэтах. Так, у Брэсцкую крэпасць, Хатынь ды Музей Вялікай Айчыннай вайны (а не так даўно і на «Лінію Сталіна») ёсць сталы паток наведвальнікаў. Тое ж самае назіраецца і ў Літве. Музей генацыду – адзін з самых наведваемых музеяў Літвы. Досыць вялікія патокі турыстаў накіраваныя ў Грутас ды на «Гару крыжоў». Выкарыстанне савецкай гісторыка-культурнай спадчыны абедзьвума краінамі ў культурных ды турыстычных мэтах досыць шырокае. Але ёсць адзін нюанс, які істотна адрознівае іх выкарыстанне – гэта іх ідэялагізацыя. Ідэялагізацыя аб'ектаў у Беларусі ды Літве – абсалютна розная.

Засяродзім увагу спачатку на Беларусі. Калі мы знаёмімся з Брэсцкай крэпасцю, то не чуем ніводнага слова пра сакрэтную турму НКВД [9; 11], што раней месцілася там, і галоўнай ідэялагічнай лініяй з'яўляецца праслаўленне мужнасці савецкіх людзей у барацьбе з акупантамі. Калі заходзім у музей Вялікай Айчыннай вайны, то мы не знойдзем ніводнага стэнда, дзе б распавядалася аб савецкіх рэпрэсіях у дачыненні да цывільнага насельніцтва. У Хатыні нам кажуць, што вёску спалілі немцы, хаця агульнавядомым фактам з'яўляецца тое, што вёска была знішчана украінскім карным батальёнам пасля дыверсіі савецкіх партызан, што адбылася ў некалькіх кілометрах ад яе [10]. Калі казаць аб Курапатах, то аб гэтым помніку ўвогуле не ўзгадваюць нават у падручніках па гісторыі Беларусі, хаця там загінула найшмат больш людзей, чым у Хатыні (прыкладна 100 тыс. чалавек) [1, 267–268]. Для шматлікіх людзей і па сённяшні момант за-

стаецца загадкай, чаму амаль у кожным беларускім горадзе ды вёсцы ёсць помнік Леніну?

Разглядаючы сітуацыю ў Літве, можна таксама заўважыць досыць цікавыя асаблівасці. Асноўны ўхіл літоўскай трансфармаванай культурнай прасторы ў галіне савецкай гісторыка-культурнай спадчыны схіляецца да аднабаковасці. Гэта носіць досыць выразны характар і палягае «савецкай траўме», якая заключаецца ў шматлікіх фобіях. У культурным асяродзі гэтыя фобіі досыць шырока прадстаўлены. Часцей за ўсё мы чуем толькі той бок, які распавядае аб савецкіх рэпрэсіях ды саветызацыі літоўскага грамадства. Напрыклад, такая тэма, як удзел літоўцаў у Халакосце, амаль нідзе не афішуецца [7], бо знаходзіцца «па змоўчанню» сам сабою зразумелым і не самым прыемным для літоўскага грамадства ў якасці ўспамінаў. У турызме шырока прадстаўленыя месцы, якія звязаны з рэпрэсіямі савецкай улады супраць літоўскага народа, а іншыя тэмы XX ст. (як, у прыватнасці, Халакост) прадстаўлены як другасныя.

Такім чынам, у абодвух краінах назіраецца досыць выразны аднабаковы ўхіл, які ідзе ў рэчышчы афіцыйнай дзяржаўнай ідэялогіі і амаль не перасякае яе.

Пытанне ідэнтычнасці ў адносінах да савецкай спадчыны

У Беларусі і Літве дзве розныя ідэялагемы савецкай спадчыны, якія вельмі моцна ўплываюць на фармаванне ідэнтычнасці абодвух народаў. Савецкая спадчына ў абодвух сітуацыях з'яўляецца сваеасаблівай культурна-сацыяльна-палітычнай зброяй, якую выкарыстоўваюць у адпаведных дзяржаўных мэтах. На маю думку, у абодвух сітуацыях ёсць пэўныя хібы. У Беларусі ёсць перагіб у бок падтрымкі савецкага духу і каштоўнасцей, а ў Літве ёсць перагіб у бок развіцця савецкіх фобій. Дадзеная праблема-тыка патрабуе больш шырокага даследвання.

У высновах хочацца сказаць аб галоўных падабенствах ды разыходжаннях у выкарыстанні савецкай гісторыка-культурнай спадчыны ў Літве ды Беларусі. На маю думку, асноўнае адрозненне ў выкарыстанні гэтай спадчыны палягае ў палярным ідэялагічным падмурку. Калі ў Літве робіцца акцэнт на рэпрэсіўнасць савецкага мінулага, то ў Беларусі працуе ненату-

ральная «машына часу», якая падтрымлівае ў беларусах подых Вялікай Айчыннай вайны ды БССР.

Калі казаць пра падабенствы, то я знаходжу іх у непасрэднай інтэрпрэтацыі дадзеных аб'ектаў. Хоць гэты працэс будзеца на розных ідэялагічных падмурках, але па сваёй сутнасці ён вельмі падобны. Напрыклад, у Літве асуджаецца савецкі рэжым, а ва ўніверсітэтах распавядаюць пра злачынствы камуністычнай сістэмы, але ў той жа час намагаюцца не ўзгадваць пэўныя моманты нацыянальнай гісторыі (напрыклад, дапамога нацыстам з боку Літвы). У той жа час у Беларусі злачынствы камуністычнай сістэмы замоўчваецца, а ў ВНУ ды школах выкладаецца матэрыял пра «моц савецкай сістэмы».

Літаратура

1. Бачышча Ю. Гісторыя Беларусі найноўшага часу ў дакументах і матэрыялах; нав. рэд. А. Смалянчук. Вільня: ЕГУ, 2008.
2. Валёніс А. Литва. Сведение о стране: цифры, факты, полезная информация; пер. Бируте Синочкина. Вильнюс: Artlora, 2008.
3. Дэвис Н. История Европы; пер. с англ. Т.Б. Менской. М.: АСТ М., 2006.
4. Пакаянне. Злачынствы камуністычнага рэжыму і антыкамуністычны супраціў (даследванні, дакуманты, сведчанні); Праект «Пакаянне», 2007.
5. Актывісты нагадалі, што ў Брэсцкай крэпасці была турма НКВД. Эўрапейскае радыё для Беларусі. Даступны па адрасе: <http://euroradio.fm/by/653/news/25242>.
6. Дапаможам Юрыю Казаку. Беларуская Хрысціянская Дэмакратыя. Даступны па адрасе: <http://bchd.info/index.php?newsid=1826>
7. Когда дружба дороже награды... Центр и фонд Холокост. Даступны па адрасе: <http://www.holocf.ru/facts/292>.
8. Крыжы на Вілейшчыне будуць адноўлены. Наша Ніва. Даступны па адрасе: <http://www.nn.by/index.php?c=ar&i=29432>.
9. Литовский премьер осудил шестие неонацистов в Вильнюсе. VES. LV. Даступны па адрасе: <http://www.ves.lv/article/38768>.
10. Убиение Хатыни: палачи и подручные. БДГ. Даступны па адрасе: http://bdg.press.net.by/dsp/2003/03/2003_03_05.14/14_20_1.shtml.
11. Экскурсія ў Брэсцкую крэпасць. Радыё Свабода. Даступны па адрасе: <http://www.svaboda.org/content/article/1841209.html>.